

**НОВА ФРАНКОЗНАВЧА СЕРІЯ
ІНСТИТУТУ ІВАНА ФРАНКА НАН УКРАЇНИ**

*(Нахлік Є. Іван Котляревський у рецепції Івана Франка:
до 250-річчя від дня народження першого класика
нової української літератури / наук. і літ. ред. Оксана Нахлік;
НАН України. ДУ «Інститут Івана Франка». Львів, 2019. 191 с.)*

Масштабний проєкт «Франківської енциклопедії» в 7 томах, перші два томи якого вже побачили світ, для творчого колективу Інституту Івана Франка НАН України виявився затісним. У процесі роботи назбиралося стільки нових матеріалів, що виникла ідея серії книжкових видань «Іван Франко і діячі української культури, науки та мистецтва (XIX – початок XX століття)», які мають стати збагаченими версіями найбільш вагомих енциклопедичних статей, самих по собі немаленьких і, здавалося би, вичерпних. Наприкінці 2019 року побачив світ перший випуск цієї серії пера директора Інституту, члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Євгена Нахліка «Іван Котляревський у рецепції Івана Франка».

Розпочати з І. Котляревського вирішили, звичайно ж, не випадково. І не тільки тому, що з нього починається Нове українське письменство; і не тільки тому, що автор книжки нині є найкращим знавцем творчості автора «Енеїди» (монографія Є. Нахліка «Перелицьований світ Івана Котляревського» (2015) – ґрунтовний підсумок усього «давнього й нового» котляревськознавства), а ще й тому, що 2019 рік знаменний 250-літтям від дня народження корифея українського слова та 200-літтям написання і прем'єр вікопомних «Наталки Полтавки» й «Москаля-чарівника».

Пункт перетину трьох ліній, безперечно, вартує уваги, а тут їх навіть чотири, адже в центрі Франкової данини Котляревському теж ювілейний дар – поема-поменник, «драматичний прольог» «Великі роковини», приурочена 100-річчю Нової української літератури, а з нею й «відродин українсько-руської народности» (за І. Франком). Уперше поему було оприлюднено друком у «Записках НТШ» (1898. Т. 26. Кн. 6) й усно, під час ювілейних урочистостей 31 жовтня 1898 року у приміщенні Львівського міського театру Скарбека (нині Львівський національний академічний драматичний театр ім. Марії Заньковецької), устами актора театру «Руської Бесіди» Л. Лопатинського.

«Піднесену атмосферу ювілейного дійства добре передають хронікальні дописи у львівських часописах і спогади слухачів та очевидців. Залу вщерть заповнила публіка у святкових строях, головно з Галичини, а також із Буковини, Відня та інших сторін. Перед виставою [«Наталки Полтавки», яка була далі в

програмі. – Р. Ч.] актор Лев Лопатинський виголосив Франків пролог – як зазначив Осип Маковей, «на жаль, не цілий, бо в другій половині прольогу поліція казала трохи не все пропустити. Але мимо тих пропусків прольог зробив таке велике вражінє, що публіка в цілім театрі встала з місць і заспівала «Ще не вмерла Україна» [...]. Лев Лопатинський прочитав «Великі роковини» з величезним успіхом, попри те, що Франко не вірив у його здатність адекватно продекламувати цей твір¹. Кореспондент газети «Руслан», підписаний криптонімом о.к., відзначив: «Драматичний прольог д-ра Івана Франка в артистичнім виголошеню п. Лопатинського [...] зробив потрясаюче вражінє. [...] Поет взнісся тут на вершини людського духа, плакав над горестною нашою бувальщиною і веселився нашим хоч повільним, але певним поступом. [...] Панові Лопатинському належиться [...] найбільше признанє за світлу інтерпретацію думок поета» [с. 32–34]. І ще низка відгуків, автор кожного з яких однашов нові, інші, слова, аби висловити своє захоплення.

Цей фрагмент я зачитував не лише задля його прямого призначення – передати атмосферу здвигу-аншлагу, що став маніфестацією потуги тогочасного українства по австрійський берег Збруча, але й для того, щоб відтворити атмосферу, фактуру, жанровий кшталт книжки Є. Нахліка, читаючи яку, поринаєш у той хронотоп з головою, рецептуєш на рівні пульсу і нерву, отримуєш «стереоскопічне» уявлення (за І. Франком). Виняткова скрупульозність дослідника, увага до кожної подробиці, конотації відкривають нові й нові «файли», випереджаючи потенційні запити читача. Їм не стає місця у тексті, тож спадають у виноски, а там доточуються необхідною довідкою. Коли дізнаєшся про Франкову недовіру до Лопатинського напередодні тріумфу, відчуваєш, як примітки складаються в психологічну новелу. А ще відчуваєш, що й насправду «приміток забагато не буває» (дослідницьке кредо Є. Нахліка).

Не менш уважливо зібрано фактографію, пов'язану з долею інших творів Франкової поетичної котляревськіани: сонеті «Котляревський» (1873), поменнику «Пролог на пам'ять 50-их роковин смерті Івана Котляревського» (1888) та здійснено їхній художній аналіз, що, по суті, є початком аналізу Франкової інтерпретації творчості Котляревського. Адже саме вона, її значення і проблематика – у центрі уваги всіх трьох поетичних посвят. Поставивши їх у хронологічний ряд, дослідник відстежує, як змінювалося Франкове ставлення до «мітологема Енея» та її творця.

¹ Напередодні на урочистому вечорі до 25-річчя своєї літературної діяльності, що відбувся 30 жовтня 1898 року, І. Франко сказав читцеві-аматорові Яцкові Остапчуку, який продекламував там його вірш «Наймит»: «Ви мене зрозуміли дуже добре. Чудова у вас дикція, сильний і взагалі еластичний орган... Коли б я знав, що у Вас такі знамениті дані, то я був би рішуче дав Вам декламувати «Козака-невмираку» на ювілеї Котляревського. Лопатинський абсолютно не надається. Шкода велика» (*Остапчук Я. Із моїх споминів // Спогади про Івана Франка. Львів: Каменяр, 2011. С. 147*). *Остапчук, Яцко* (1873–1959) – український політичний діяч, до 1897 року – член РУРП, від 1899 – член Української соціал-демократичної партії в Галичині, депутат Віденського парламенту (1907–1911).

У сонеті «Котляревський» це ще тільки захоплення й патос, «галичанин Франко пов'язує свою творчість, а також творчість усіх інших українських письменників із поетичним зачином полтавського автора «Енеїди»: «Так Котляревський у щасливий час / Українським словом розпочав співати, [...] І огник, ним засвічений, не згас, / А розгорівсь, щоб всіх нас зігрівати» [с. 20]. Ту саму тональність збережено і розвинено у поемнику «Пролог на пам'ять 50-их роковин смерті Івана Котляревського». «Переосмислюючи трагедію Котляревського з погляду свого часу, Франко концептуально порівнював Енея, який виконував місію державотворчого вкорінення одноплемінників-вигнанців на новій здобутій землі, не з українцями, ототожненими у поемі почасти з троянцями, а з самим автором і тією роллю, яку відіграла його трагедія в історичній долі України: «Се ж він був [як] Еней, недобиток / Великої минувшини України, / Один з послідних свідків того, як / Послідні іскри вольного життя / Помалу гасли, попелом вкривались, / І як Еней із пожарища Трої / Зібрав послідні святощі народні / І рушив в світ шукать землі нової, / Нової вітчизни, – оттак і він / З великого пожару України / Найбільшу спас народну святість – слово...» [с. 23]. Але через десять літ, у «Великих роковинах», Франкова позиція радикально змінюється.

«...Франко оригінально інтерпретує мітологу Енея: вустами «старезного діда» підважує усталене (в епопеї Вергілія і трагедії Котляревського) хвалебне трактування життєвого шляху античного героя (зумів на чолі троянців утекти із захопленої Трої, подолати всі труднощі й небезпеки в морських мандрах, завоювати нову землю, підкоривши місцевий народ, і заснувати нову державу). Натомість ліричний персонаж «Великих роковин», проєктуючи античний мітопоетичний сюжет, українізований в «Енеїді» Котляревського, на історичну долю козацької «Трої-України», яку «хитрий ворог поборов», саркастично оскаржує «козака моторного, / Що вирвався з пожежі рідних хат»: Не заперечу, вдався він проворний! / Нехай тут гине, пропадає брат! / Нехай тут матір шарпа ворон чорний, / Нехай борців шматує й ріже кат!...» [...]. За логікою Франкового твору, таким було становище Наддніпрянської України 1798 року (загалом наприкінці XVIII століття), коли козацька еліта, втративши автономію Гетьманщини, кинулася шукати вигідних місць у Російській імперії. Поет осуджує зрадливе покинення загарбаної ворогом Батьківщини (рідної «матери»), яка гине, і корисливі пошуки іншої, комфортної вітчизни («иньшої... хати», «нової матери»). У монодрамі порушується питання національної зради, яке на той час мало для Франка особистий підклад...» (стаття «Поет зради» (1897), передмова «Дещо про себе самого» до збірки «Галицькі образки» (1897), поема «Похорон» (1899)) тощо [с. 30].

На очах читача первісно суха енциклопедична стаття (коментар, примітка) розростається у розлогу евристичну студію, що відтак стає розділом, який своєю чергою поєднується з іншими, аналогічно «вирощеними» розділами, у двохсотсторінкову книжку. Від рецепції «образу Котляревського та його персонажів» у поетичних посвятах І. Франка дослідник переходить до аналізу

рецепції літературознавчої, мовознавчої, мистецтвознавчої, ідеологічної у наступних розділах і підрозділах:

- Франко про зачин Котляревського та попередні традиції: *«Батько нової української літератури», перший український новочасний письменник і зачинатель національного відродження; Проблема національної свідомости Котляревського й усвідомлення ним свого літературного зачину; Котляревський і попередні українські літературні, культурні та історичні традиції; Котляревський і масони.*

- Франкова характеристика творів Котляревського: *«Енеїда» Котляревського як бурлескна травестія. Українська «Енеїда» в куфрі Наполеона? Стосунок «Енеїди» Котляревського до інших травестій Вергілієвої поеми; Драматичні твори («Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник»); Літературні та фольклорні джерела «Москаля-чарівника»; «Пісня на Новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну», «Ода Сафо» та інші тексти Котляревського.*

- Франко про наддніпрянську і галицьку рецепцію творчости Котляревського: *Наслідування бурлескно-травестійної та жартівливо-одописної манер Котляревського. Його вплив на романтичну літературу; Наддніпрянська видавнича, наукова та мистецька рецепція Котляревського; Галицька рецепція творів Котляревського (поширення видань із Російської імперії, списки, впливи, літературознавче осмислення, вивчення у Львівському університеті та гімназіях, публікації); Заходи у Львові до 100-річчя видання перших трьох частин «Енеїди» Котляревського; Вистави п'єс Котляревського в Галичині за Франкової сучасности; Живописні портрети Котляревського та ілюстрації до його творів.*

- Знакові паралелі, відмінності й контрасти між творами Котляревського і Франка: *«Енеїда» – «Мойсей», «Наталка Полтавка» – «Украдене щастя», «Енеїда» – «Лис Микита», «Мойсей».*

Цінність дослідження Є. Нахліка не лише в «нагромадженні багатющих, унікальних матеріалів», їх упорядкуванні та систематизації, акцентуванні найпосутнішого, новаторському перепрочитанні хрестоматійних інтерпретацій, але й у доскіпливій верифікації Франкового котляревськознавства. «Проведене дослідження показує, що Франкові праці не можуть бути достатньо вірогідним джерелом фактографічних відомостей, адже в його писаннях, поряд із точно поданими фактами, не раз трапляється помилкова інформація, що зумовлено, як об'єктивними умовами (неналежним станом тодішньої джерельної бази, стихійним упорядкуванням та оформленням бібліотечних та архівних фондів), так і суб'єктивним чинником (браком часу й бажання в надзвичайно продуктивного письменника на те, щоб поринати у скрупульозну фактографію). Тому наведена у Франкових працях та чи та інформація – не раз поспішно, з пам'яті, з довільними домислами та сумнівними здогадами – потребує ретельної перевірки за всіма можливими першоджерелами, а також за розвідками пізніших науковців» [с. 154]. Власне, цією, зчасти невидимою й невдячною, роботою і займаються науковці

Інституту Івана Франка. Аж через століття по смерті Франко дочекався належних редакторів, що сумлінно виважують кожну букву його доробку.

Приміром, зацитувавши Франкове твердження, що «строфа обох «Енеїд» [М. Осипова й І. Котляревського. – Р. Ч.] (10 рядків, римованих по схемі *a b a b c c d d e e d*, при чім *b* і *d* – рими мужеські) є типова для російських епічних поем старшої доби з гумористичною закраскою; нею написані Пушкінів «Евгеній Онегин» і Лермонтова «Капитанша» [...]», Є. Нахлік уточнює: «Щоправда, в поспіху Франко помилився: травестії Осипова й Котляревського написано чотиристоповим ямбом і десятирядковою строфою (децимою), а «онегінська строфа», яку запровадив Александр Пушкін, хоча й складена також чотиристоповим ямбом, усе ж є 14-рядковою зі схемою римування *AbAb CCdd Effe gg*. Поема Михаїла Лермонтова, написана «Онегина размером» (за словами автора в «Посвящении»), в анонімному першодруку, із купюрами (Современник. 1838. Т. 11. № 3), має назву «Казначейша» (авторська назва: «Тамбовская казначейша»)» [с. 70–71]. Аналогічної «муравлиної» пильності в книжці Є. Нахліка ще чимало, що переважно, однак, промовляє не на осуд «надзвичайно продуктивного письменника», який не бажав «поринати у скрупульозну фактографію», а таки на визнання того, що Франкові «довільні домисли та сумнівні здогади» дуже часто мали рацію, були прогностичними. До прикладу, Франкове припущення, що джерелами «Москаля-чарівника» «дуже може бути» польська чи російська версії французької комічної опери Л. Ансома «Солдат-чарівник», а не «передусім фольклорні джерела – анекдоти, казки, оповідання, пісні», як вважали О. Данисько, Є. Кирилук, О. Гончар та інші дослідники, називаючи Франкову гіпотезу «необґрунтованою». У результаті великого дослідницького пошуку Є. Нахлік віднаходить водевілі поляка Л. Перожинського «Не кожен спить, хто храпить», російського аноніма «Солдат на ночівлі» та ін. (докладніше див. у монографії «Перелицьований світ Івана Котляревського»), сюжети яких перегукуються із сюжетом «Москаля-чарівника» і потверджують непомильність Франкової інтуїції [с. 79–87]. То що!

У другій частині книжки Є. Нахліка вміщено повні тексти поетичної котляревськіани І. Франка з величезним підвалом академічно вивірених приміток щодо різних редакцій. Книжку видано за найсучаснішими стандартами поліграфії. Якість друку, паперу, раритетних світлин та ілюстрацій гідно відповідає змістові, вабить око, проситься до рук, підносить презентування української наукової продукції на новий рівень. Якщо наступні випуски утримають його висоту, серія займе гідне місце на далеко не одній полиці українських книгозбірень і стане, без сумніву, базовим фондом сучасного франкознавства.

Ростислав Чопик